

## Nr 10.

Ankom till riksdagens kansli den 29 mars 1917 kl. 2 e. m.

*Första kammarens andra tillfälliga utskotts utlåtande nr 10, i anledning av andra kammarens beslut rörande väckt motion om skrivelse till Kungl. Maj:t i fråga om nedbringande av statens tryckningskostnader.*

I en inom andra kammaren väckt och till dess femte tillfälliga utskott hänvisad motion, nr 141, har herr *Ingvarson m. fl.* hemställt, att riksdagen ville i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla, det Kungl. Maj:t snarast måtte låta verkställa utredning rörande nedbringande av statens tryckningskostnader, i främsta rummet genom inrättande av ett statens eget tryckeri för utförande av i första hand statens eget tryck, samt för riksdagen framlägga de förslag, vartill utredningen kan giva anledning.

*Motionen.*

Beträffande motiveringen för denna hemställan får utskottet hänvisa till motionen.

Andra kammarens utskott hemställde i anledning av motionen, att andra kammaren för sin del måtte besluta, det riksdagen ville anhålla, att Kungl. Maj:t måtte låta verkställa utredning, huru kostnaderna för statens tryck må kunna nedbringas genom inrättande av en statens tryckeriexpedition, ett statstryckeri av lämplig omfattning eller andra anordningar, samt för riksdagen framlägga de förslag, vartill en sådan utredning kan föranleda.

*Andra kam-  
marens femte  
tillfälliga  
utskott.*

Andra kammaren beslöt för sin del i enlighet med sitt tillfälliga utskotts hemställan.

*Andra kam-  
marens  
beslut.*

Detta andra kammarens beslut har delgivits första kammaren, som hänvisat ärendet till förberedande behandling av sitt andra tillfälliga utskott.

*Första  
kammarens  
utskott.  
Proposition  
i frågan till  
1913 års riks-  
dag.*

Till 1913 års riksdag avgav Kungl. Maj:ts proposition om inrättande i riksdagens nuvarande tryckeriavdelnings lokal av en statens tryckeriexpedition med uppgift tills vidare att dels verkställa granskning av tryckeriräkningar och dels tillhandagå med råd och upplysningar i fråga om tryckeriarbetens planläggning och uppställning, varigenom besparing i statens alltjämt stegrade tryckningskostnader ansågs kunna ernås. I fråga om expeditionens organisation föreslogs i propositionen att årliga arvoden skulle utgå till en föreståndare med högst 9,000 kr., till en faktor med högst 5,000 kr. och till ett skrivbiträde med högst 1,600 kr., samt att 500 kr. årligen finge användas till expenser och ett belopp för en gång av högst 3,500 kr. till anskaffande av inventarier. Dessa kostnader skulle årligen, enligt Kungl. Maj:ts bestämmande, fördelas på de olika anslag eller medel, varifrån statens tryckningskostnader bestridas.

Av statsrådsprotokollet framgår, att den sålunda föreslagna tryckeriexpeditionen med därmed förbundna kostnader blott vore att anse som ett försök i mindre skala av en institution, vilken sedan komme att utvecklas i mån som erfarenheten visade det behöfligt, och att framdeles därmed kunde förbindas ett statstryckeri i en eller annan form.

*Sakkunniges  
förslag.*

Den utredning i ärendet, som verkstälts av tillkallade sakkunnige statskommissarien P. Södermark och ingenjören C. Ramström, angav en långt vidare omfattning av en statens tryckeriexpeditionens uppgifter. Denna skulle äga att mottaga och på tryckerierna fördela statens beställningar av trycksaker samt träffa avtal om dessas utförande och granska manuskript och kontrakt ävensom verkställa statens inköp av papper, val av papperskvaliteter, avtal om häftning och inbindning samt distribuering och förvaring av vissa tryckalster, t. ex. kommittébetänkanden m. m. Expeditionens verksamhet skulle enligt detta förslag huvudsakligen avse det för myndigheter i huvudstaden erforderliga trycket, men borde expeditionen tillhandagå även myndigheter i landsorten, exempelvis länsstyrelserna, med råd och anvisningar, om också ej i regel i fråga om tryckets utförande. En för dessa uppgifter organiserad tryckeriexpedition beräknades kosta årligen alternativt 39,100 kr. eller 46,600 kr., beroende på

om avlöningar skulle utgå till en kontorschef och en konsulent eller en föreståndare antagas med 20,000 kronor i årlig lön.

De myndigheter, vilka avgivit yttranden i frågan, hade ansett förslaget om en centralisering av bestyret med tryckning för statens räkning värt beaktande eller förordad, att en på tryckerikonstens område sakkunnig mellanhand lämpligen borde finnas mellan statsmyndigheterna och tryckerierna, varigenom tryckningskostnaderna torde kunna nedbringas. Det framhölls dock som omöjligt att ovillkorligen ålägga de centrala verken skyldighet att beställa allt sitt tryck genom en tryckeriexpedition. Där skyndsamhet vore av nöden i fråga om tryckalsters publicerande, vilket särskilt för de affärsdrivande verken vore av vikt, borde tryckning få äga rum utan anlitande av expeditionen som mellanhand. Kungl. järnvägsstyrelsen framhöll, att anskaffande av en del biljetter och blanketter icke kunde skiljas från styrelsens biljett- och blankettkontor. Att, såsom i kungliga propositionen föreslogs, inskränka tryckeriexpeditionens uppgift till att dels tillhandagå vederbörande myndigheter med råd och anvisningar i fråga om arbetenas planläggning och uppställning, dels ock kontrollera tryckeriräkningarna, fann samma styrelse ej lämpligt, då man härigenom ej skulle i önskvärd mån nå huvudsyftet med reformen.

*Ämbets-  
verkens ut-  
låtanden.*

Anmärkningsvärt är särskilt telegrafstyrelsens yttrande, varur följande må anföras:

Telegrafstyrelsen delar fullkomligt förslagsställarnas uppfattning därom, att onödiga utgifter tillskyndas statsverket genom bristande sakkunskap inom tryckeribranschen hos de statens tjänstemän, som hava att ombesörja tryck för statens räkning, och att det vore synnerligen önskligt, om denna lucka i statsförvaltningen kunde fyllas.

I fråga om sättet härför hyser telegrafstyrelsen dock olika mening mot förslagsställarna. Enligt det uppgjorda förslaget skulle det tillskapas ett helt nytt ämbetsverk, visserligen på extra stat, med nio à tio tjänstemän och en kontrollmyndighet om två à tre personer, för vilka institutioners avlönanande till en början beräknats en årlig kostnad av 39,100 à 46,600 kronor. Detta ämbetsverk skulle hava till syfte att nedbringa statens utgifter för statstrycket och därvid jämväl verka för åstadkommande av enhetlighet i statens tryck, såväl vad beträffar redaktion som stilar, utstyrsel, papperskvaliteter, pappersformat m. m. Till den ändan skulle det nya ämbetsverkets huvudsakliga uppgifter bliva: att emottaga alla beställningar å det för statsmyndigheterna erforderliga tryck och fördela detsamma på de olika tryckerierna, att tillhandagå myndigheterna med råd och anvisningar i fråga om arbetenas planläggning och uppställning, att träffa avtal

med tryckerierna om arbetenas utförande, att kontrollera tryckeriräkningarna, samt att utfärda regler och anvisningar för tryckerierna beträffande utförandet av statens tryck. Vidare skulle ämbetsverket i fråga övertaga distribueringen och förvaringen av vissa tryckalster, och slutligen skulle åt detsamma såsom en första angelägenhet uppdragas att utarbета förslag i fråga om inrättande av ett statens blankettryckeri och eventuellt ett stort statens tryckeri.

De av dessa uppgifter, som enligt telegrafstyrelsens åsikt kunna överlämnas till institutionen i fråga, synas emellertid icke vara mera omfattande, än att detsamma skulle kunna anförtros åt *en enda person*, som vore fullt förfaren i alla till tryckeribranschen hörande områden, närmast då en person, som själv fungerat såsom faktor vid större tryckeri. Denne person skulle till en början genom besök i de olika ämbetsverken taga kännedom om de olika slag av tryck, som där förekomma, vilket tryck torde kunna hänföras till vissa huvudgrupper, nämligen:

a) periodiskt återkommande tryck:

- 1) blankettryck,
- 2) periodiska publikationer,

b) oregelbundet återkommande tryck, såsom tryck av instruktioner, reglementen, handböcker m. m.

Med den erfarenhet inom yrket, som den ifrågavarande personen bör besitta, torde han snart nog kunna bilda sig en bestämd uppfattning om de olika myndigheternas behov beträffande deras tryckalster och därför kunna utarbета och till trycket befordra råd och anvisningar för myndigheterna angående arbetenas planläggning och uppställning m. m., innefattande jämväl uppgift om de papperskvaliteter och pappersformat, stilsorter, slag av utstyrsel m. m., som böra förekomma i statstrycket. Sedan detta en gång gjorts, torde det blott med långa mellanrum behöva förnyas.

På samma sätt torde personen i fråga inom kort kunna utarbета för en längre tid gällande råd och anvisningar för tryckerierna rörande sättet för statstryckets utförande.

-----

Förslagsställarna avse, att alla manuskript och alla korrektur skulle passera tryckeriexpeditionen såväl på vägen till som från tryckerierna, och att varje korrektur från tryckerierna skulle vara åtföljt av specificerad räkning eller nota å de i samband med detsamma debiterade kostnaderna. Vilken tungrodd apparat detta skulle bliva, ligger i öppen dag, och man kan vara förvissad om att densamma skulle föranleda ständiga slitningar i form av klagomål från myndigheternas sida över långsamhet i tryckningsarbetet och från tryckeriernas sida i fråga om försenat mottagande av manuskript och korrektur. De utgifter, som genom en dylik omständlig och minutiös samt därför också kostsam kontroll skulle besparas, komme med säkerhet att motvägas därav, att tryckerierna måste beräkna högre grundpris såsom följd av det ökade arbete, som för dem uppkommer genom att deras dagböcker eller timlistor måste, så snart ett korrektur blivit färdigt, uppsändas på kontoret och räkning utskrivas. Däremot skulle det vara av stort värde för myndigheterna att hava den av styrelsen ifrågasatta personen att tillgå för rådfrågningar rörande debiteringar, som synas tvivelaktiga,

och med visshet skulle en sådan person, om han är rätt skickad för sin uppgift, kunna hos myndigheternas vederbörande tjänstemän uppväcka intresse för åstadkommande av besparingar i tryckningskostnaderna.»

Statskontoret framhöll bl. a., att det ofta otvivelaktigt skulle vara av icke ringa värde, om det funnes tillgång till *en* sakkunnig person, som kunde lämna de för sådana frågors bedömande nödiga råd och upplysningar, men att å andra sidan en mellanhand sådan som den föreslagna understundom komme att vålla omgång och onödig tidsutdräkt.

Generaltullstyrelsen framhöll bl. a., att i fråga om anskaffande av blankettryck, som utgör huvudparten av det för tullverkets räkning verkställda tryck, styrelsen genom att infordra anbud beträffande varje särskilt slag av blanketter och genom att så ingående, som omständigheterna medgivit, pröva de inkomna anbuden, sökt bereda statsverket så fördelaktiga villkor som möjligt, ävensom att, då fråga varit om tryckningsarbeten av större omfattning, en på området väl förfaren person anlitats såsom sakkunnigt biträde å styrelsens sida, såväl vid arbetets planläggning som vid granskning av inkomna kostnadsräkningar, vilken omständighet i vissa fall föranlett, att den av vederbörande tryckeri ursprungligen angivna kostnad blivit i afsevärd grad nedbringad.

Statistiska tabellkommissionen anförde bl. a. följande:

»Det synes tabellkommissionen föga sannolikt, att inrättandet av den föreslagna tryckeriexpeditionen skulle kunna i någon nämnvärd grad åstadkomma fördelaktigare priser, än ämbetsverken för närvarande betinga sig i sina avtal om tryckningsleveranser, då redan nu de större huvudstadstryckerierna hålla i stort sett ungefär lika priser. Exempelvis har vid de entreprenader, som av statistiska centralbyrån anställts i fråga om tryckning av vissa statistiska berättelser, skillnaden mellan de olika anbuden i allmänhet varit tämligen liten och icke i något fall hava billigare priser erhållits än de, som centralbyrån betalar vid uppgörelse under hand. Man torde på goda skäl kunna antaga, att ett försök från statens sida att nedpressa tryckeripriserna endast skulle medföra, att genom kartellbildning den inbördes konkurrensen tryckerierna emellan skulle så gott som upphöra. Vad nu yttrats avser egentligen de statistiska berättelserna. I fråga om blankettrycket ställer sig saken något annorlunda. Erfarenheten har visat, att genom infordrande av anbud från flera tryckerier, vare sig under hand eller genom utlyst entreprenad, kostnaderna kunna väsentligt nedbringas, men härför erforderliga åtgärder kunna lika väl vidtagas av ämbetsverken själva som av en tryckeriexpedition. Därtill kommer, att en skyldighet för ämbetsverken att i fråga om uppgörande av tryckningsavtal anlita tryckeriexpeditionen som mellanhand ej sällan torde komma att medföra allvarliga olägenheter, då fråga är om tryck av brådskande natur.»

1913 års  
riksdags  
beslut.

Statsutskottet, som ställde sig välvilligt mot förslaget om inrättande av en tryckeriexpedition, ansåg sig emellertid huvudsakligen på grund av den långt framskridna tiden ej kunna ingå i saklig prövning av denna Kungl. Maj:ts proposition och hemställde på grund härav om avslag å densamma. Riksdagen beslöt ock i enlighet härmed.

Den riksdagens skrivelse till Konungen, som i enlighet med statsutskottets yttrande avläts, hade följande lydelse:

»Riksdagen har i likhet med Eders Kungl. Maj:t funnit det synnerligen önskvärt, om en sådan tryckeriexpedition som den nu föreslagna kunde komma till stånd, varvid dock synts kunna ifrågasättas, huruvida med den begränsade uppgift, expeditionen enligt förslaget skulle erhålla, ett så högt arvode till föreståndaren som 9,000 kronor kan vara av förhållandena motiverat. Emellertid har Riksdagen, vid det förhållande att det i förevarande ärende icke synes vara tillräckligt utrett, varken huruvida den föreslagna expeditionen skulle kunna jämte en av 11 tjänstemän bestående korrekturavdelning utan olägenhet inrymmas i Riksdagens tryckeriexpeditioners nuvarande lokaler, eller om en expedition bestående av en föreståndare, en faktor, och ett skrivbiträde skulle kunna övertaga även den ingalunda obetydliga arbetsbörda, som utöver korrekturläsningen åligger Riksdagens tryckeriexpedition, funnit erforderligt att härom åstadkommes närmare utredning. Med avseende härå och då Riksdagen med hänsyn till den långt framskridna tiden icke ansett sig kunna verkställa den härutinnan erforderliga utredningen samt lokalfrågans bestämmande jämväl torde böra göras beroende av frågan om en utvidgning av de nuvarande lokalerna för Riksdagens bibliotek, har Riksdagen icke bifallit Eders Kungl. Maj:ts ifrågavarande framställning.»

Motion vid  
1915 års  
riksdag.

Vid 1915 års riksdag förekom detta ärende i anledning av en av herr Ingvarson väckt motion. Ett skrivelseförslag av samma lydelse som det som i år föreligger bifölls av andra men avslogs av första kammaren — bl. a. på den grund, att riksdagen genom sin ovan anförda skrivelse uttalat en önskan, att Kungl. Maj:t måtte i bättre utrett skick åter framlägga ärendet till riksdagens prövning.

Utskottet.

Av det anförda framgår att uppfattningen om behövligheten av en statens tryckeriexpedition, organiserad som ämbetsverk, långt ifrån varit enhällig bland ämbetsverken, och att meningarna om en sådan expeditions uppgifter och organisation gå vitt i sär.

Då Kungl. Maj:t genom sin proposition till 1913 års riksdag tog initiativet i fråga om inrättande av en statens tryckeriexpedition, torde detta initiativ alltjämt böra förbehållas åt Kungl. Maj:t, som närmast är i stånd att bedöma det fortfarande behovet av en sådan institution,

varemot riksdagen icke torde vara i tillfälle att med den omstridda utredning som föreligger nu ingå i prövning av en sådan expeditions gagn och ändamålsenlighet. Motionärerna och andra kammarens utskott hava ej heller ens antytt sin uppfattning i detta avseende eller angivit några som helst riktlinjer för en förnyad utredning.

Med anledning av riksdagens skrivelse 1913 synes det utskottet, att riksdagen allt fortfarande bör invänta Kungl. Maj:ts förnyade framställning i ärendet.

Vad åter angår frågan om inrättande av ett statens eget tryckeri av lämplig omfattning, hava varken motionärerna eller andra kammarens utskott förebragt något annat skäl för sin hemställan än en förmodan att statens tryckningskostnader skulle kunna nedbringas genom att dess tryck utfördes på ett statstryckeri. Man måste ställa sig synnerligen tvivlande, huruvida den åsyftade besparingen på detta sätt skulle kunna vinnas, och man kan snarare befara att ett fördyrande skulle uppstå genom att staten för sitt behov av trycksaker anlade ett eget tryckeri. För erforderliga lokalers anordnande samt för anskaffande av maskiner och övriga boktryckeriutensilier skulle erfordras en ganska anseelig anläggningskostnad, som måste förräntas, och då erfarenheten städse visat, att statsdrift i allmänhet ställer sig dyrare än enskild, kan förutsättas att någon vinst åtminstone icke skulle uppstå på en sådan anordning. I utlandet anlagda statstryckerier ha visat sig icke förverkliga till dem knutna förväntningar. I Danmark, Norge och Schweiz företagna utredningar i detta hänseende hava givit till resultat, att frågan där fått förfalla.

De 1913 tillkallade sakkunnige yttra i denna fråga: »Med hänsyn till den starka växlingen i behovet av tryck för statens räkning, som råder under olika tider av året, i det att vissa tider så stora massor av tryck måste verkställas med den största skyndsamhet, att behovet ej torde kunna nöjaktigt tillgodoses av även ett tryckeri av ovanligt stor omfattning, och då det för övrigt lär med fog kunna betvivlas, att driften skulle bliva lönande i ett större statstryckeri, som skulle sakna den sporre till ekonomisk skötsel, som innebäres i konkurrensen och i det enskilda förvärvsintresset, synes tanken på anläggandet av ett större boktryckeri för statens räkning ej böra, åtminstone för närvarande, förverkligas.»

Utskottet får i övrigt hänvisa till de tungt vägande skäl, som Stockholms boktryckerikammare anför i sitt såsom bilaga till utskottets betänkande fogade yttrande.

Vad angår inrättande av specialtryckerier för statens affärsdrivande verk, hava statens järnvägar och postverket gjort försök med sådana egna tryckerier i mindre skala. I den mån en utvidgning av dessa anstalter befunnits lämplig och lönande torde respektive ämbetsverk därom opåmint gå i författning och för den händelse riksdagens medverkan härtill erfordras därom göra framställning till Kungl. Maj:t.

I sitt yttrande rörande den vid 1915 års riksdag väckta motionen anför generalpoststyrelsen bl. a. följande: »På grund av den starka konkurrens, som med avgivande av anbud å leverans av postverkets blanketter äger rum, synas dessa blanketter i allmänhet numera betinga så billiga priser, att någon avsevärd nedpressning av tryckningskostnaderna svårligen torde kunna förväntas.»

Det är obestriddt att statens tryckningskostnader, däri inbegripna kostnaderna för papper m. m., år efter år ökats, vartill nog de många sväljande sakkunnig-utredningarna och kommittébetänkandena i väsentlig grad bidragit. Enligt den beräkning, som gjordes med hänsyn till 1913 års kungl. proposition i ärendet, uppgingo dessa kostnader till i runt tal 2 miljoner kr. årligen, och denna summa hars sannolikt de senare åren snarare ökats än minskats.

Utskottet anser att en undersökning i vad mån besparing på detta område kan ske genom begränsning och inskränkning av statens tryck enarare och säkrare torde leda till det av motionärerna åsyftade målet än den av dem anvisade vägen. Riksdagen har för sin del genom under senare år företagna inskränkningar i sitt tryck säkerligen åstadkommit icke obetydliga besparingar. Men ännu mera torde kunna åtgöras för att på detta sätt minska utgifterna för riksdagstrycket såväl som statens tryck i övrigt.

På grund av vad sålunda anförts får utskottet hemställa,

att första kammaren icke måtte biträda andra kammarens i ärendet fattade beslut.

Stockholm den 20 mars 1917.

På utskottets vägnar:

OSKAR NYLANDER.

---

Vid ärendets slutbehandling inom utskottet hava närvarit: herrar Nylander, Danström, von Koch, Kjellgren, Tisell, Ström och Hedenström.

---



### Reservationer:

av herrar *von Koch* och *Hedenström*, som ansett, att utskottets utlåtande bort hava följande lydelse:

Det torde vara uppenbart att motionärernas syfte, att nedbringa statens tryckningskostnader, är i högsta grad beaktansvärt. De alltjämt stegrade summor, som statstrycket kostar och den från alla håll styrkta erfarenheten att bristen på organisation på detta område vållar staten stora onödiga utgifter, borde föranleda riksdagen att för sin del medverka till att åtgärder vidtagas i syfte att så mycket som möjligt nedbringa statens kostnader på detta område.

Beträffande de förslag, som i sådant syfte framställts, har inrättandet av ett *statens eget tryckeri* särskilt fångat intresset, och motionärerna ha också i främsta rummet framhållit behovet av ett sådant. Inrättandet av ett statens tryckeri kan givetvis föranledas av olika skäl. Så t. ex. kan detsamma — såsom ock lär vara förhållandet på sina håll i utlandet — närmast ha till syfte att utgöra en slags ledare och föregångare för boktryckerikonsten i landet. Avses emellertid uteslutande — såsom i den föreliggande motionen torde vara fallet — att nedbringa statens tryckningskostnader, torde olika meningar råda därom, om mycket eller ens något på denna väg står att vinna. I en till utskottet insänd skrift från boktryckarkammaren (bil. 1) anföres ett flertal skäl, som tala emot inrättandet av statstryckeri. Åtskilligt, som anföres, är visserligen överdrivet, och andra vägande skäl finnas otvivelaktigt för inrättandet av åtminstone ett mindre tryckeri, som skulle året om kunna sysselsättas. Tanken på ett statstryckeri i någon form bör därför enligt utskottets åsikt ej definitivt avföras, men det föreligger å andra sidan ingen anledning att nu forcera fram frågan, särskilt som vissa andra åtgärder, vilka kunna förväntas sänka tryckningskostnaden, betydligt lättare och utan ekonomisk risk kunna genomföras. Dessutom torde dessa här nedan nämnda åtgärder kunna tjäna som medel att i sinom tid närmare undersöka lämpligheten av och eventuellt förbereda upprättandet av ett statstryckeri.

Utskottet vill såsom lämpliga åtgärder i motionens syfte först omnämna det goda uppslag som Generalpoststyrelsen givit genom upprättandet av ett *specialtryckeri*. Såsom av nämnda styrelses utlåtande med

anledning av en motion vid 1915 års riksdag framgår, upprättades ett sådant tryckeri jämte bokbinderi till en början i Malmö, och hade detsamma hittills lämnat ett gynnsamt ekonomiskt resultat. Efter vad nu meddelats är nämnda tryckeri förflyttat till postverkets lokaler i Stockholm, där det bragts i sådant skick, att detsamma bör kunna trycka nästan alla de formulär, blanketter och övriga trycksaker som postverket behöver. Den besparing postverket erhållit genom nämnda tryckeri och bokbinderi har för år 1916 beräknats till 36,642 kr. Därvid har som utgiftskostnad beräknats 4 1/2 % ränta å kapitalvärdet av inköpta maskiner och tryckstilar. Däremot har ej beräknats någon ränta för erforderligt driftkapital, ej heller hyra för lokal, emedan sådan funnits tillgänglig utan ersättning.

Skäl synes föreligga, att även andra statens verk förskaffa sig dylika specialtryckerier eller eventuellt använda sig av det som postverket redan upprättat, ifall detsamma har möjlighet till utvidgning. Enligt vad som uppgivits, har tanken på ett dylikt specialtryckeri varit på tal inom Järnvägsstyrelsen, men hittills måst förfalla på grund av bristande lokalutrymme. I allt fall torde frågan om specialtryckerier för statens verk vara av den vikt, att densamma bör bli föremål snarast möjligt för en sakkunnig utredning.

Den andra åtgärden, som utskottet anser med det snaraste böra bli föremål för utredning, är inrättandet av en *statens tryckeriexpedition*. Förslag härom framställdes vid 1913 års riksdag genom en kungl. proposition. På grund av samverkande omständigheter — bristande tid samt ofullständig utredning i vissa punkter — förföll emellertid frågan för tillfället, men riksdagen betygade sitt intresse för själva tanken genom att i en skrivelse bl. a. uttala, att den fann det »synnerligen önskvärt om en sådan tryckeriexpedition som den nu föreslagna kunde komma till stånd». Av stor betydelse är ock de uttalanden, som flera ämbetsverk avgivit i denna fråga. En kort sammanfattning av ämbetsverkens uttalanden dels i den nämnda propositionen samt dels med anledning av omnämnda motion vid 1915 års riksdag torde erbjuda ett stort intresse i detta sammanhang och meddelas därför här nedan (vari dock ej några detaljanmärkingar mot själva organisationen kunnat beredas plats).

*Riksgäldsfullmäktige* tillstyrka en statens tryckeriexpedition samt att det bör tagas under överbärande, huruvida icke riksbankens sedeltryckeri bör utvidgas att jämväl utföra tillverkning för statens räkning av stämplor, frimärken, järnvägsbiljetter o. d.

*Generalpoststyrelsen* anser, att tryckeriexpeditionen bör »kunna bli till synnerlig nytta» och tillstyrker bifall till förslaget.

*Järnvägsstyrelsen* anser, att genom inrättande av en tryckeriexpedition »vore sannolikt, att statens tryckningskostnader i stort sett skulle komma att nedbringas och i allt fall genom denna expedition — — — skulle vinnas mera tillfredsställande garanti för att kostnaderna komma att hålla sig inom skäliga gränser».

*Socialstyrelsen* anser, att de väsentligaste anledningarna till de höga kostnaderna är att söka i bristande planmässighet vid beställning för statens olika verk samt svårigheterna att kontrollera kostnaderna. Dessa svårigheter böra i det stora hela kunna avlägnas genom en statens tryckeriexpedition, som styrelsen förordar.

*Pensionsstyrelsen* uttalar sig för utredning om ett statstryckeri.

*Statskontoret* förordar att undersökning verkställas om »vilka åtgärder, som kunna finnas lämpliga för nedbringande av kostnaden för statens tryck, och vilken först inriktas på ett fullföljande av det uppslag, som givits i förslaget om inrättande av en statens tryckeriexpedition.

*Kommerskollegium* framhåller svårigheterna för ett ämbetsverk utan tryckeriteknisk sakkunskap att utöva full effektiv kontroll i fråga om tryckkostnaderna, samt anser, att dessa olägenheter skulle »i väsentlig mån undanröjas genom inrättande av en statens tryckeriexpedition».

*Generaltullstyrelsen* har intet att erinra mot förslaget att inrätta en statens tryckeriexpedition.

*Statistiska tabellkommissionen* anser önskvärt, att en sakkunnig myndighet inrättas för granskning av tryckeriräkningar, och menar att i detta avseende en väsentlig besparing skall kunna åvägbringas.

*Telegrafstyrelsen* kritiserar förslaget om en statens tryckeriexpedition och förordar att vissa delar av den uppgift som expeditionen skulle få sig anförtrodd borde överlämnas åt *en enda person*, som vore fullt förfaren i alla till tryckeribranschen hörande områden.

*Departementalkommittén*, som förordar en väsentlig utvidgning av järnvägsstyrelsens biljettryckeri, uttalar, att »i avvaktan på tillkomsten af statstryckeri bör inrättas en för statsförvaltningen i huvudstaden gemensam tryckerikommission, som hade att på olika tryckerier fördela det erforderliga trycket och i övrigt genom lämpliga åtgärder arbeta för åstadkommande av lindring i tryckningskostnaderna».

Av denna sammanfattning framgår att nästan fullständig enighet synes råda därom, att ämbetsverken äro i behov av en sakkunnig myndighet, vilken kan tillhandagå med råd och upplysningar, verkställa avtal om tryckning, kontrollera tryckningsräkningar m. m. Det enda ämbetsverk, som uttalat annan mening, är Telegrafstyrelsen, som förordar att uppgiften ifråga skulle anförtros åt en enda sakkunnig person. Såsom senare skall visas, torde emellertid en dylik anordning bli mycket ineffektiv, om en verklig besparing åsyftas.

Av ett visst intresse är ock att *Boktryckarekammaren* — såsom representant för boktryckerinäringen — anser sig i det omnämnda utlåtandet

böra understryka behovet av att åtgärder vidtagas i detta syfte. Kammaren uttalar sig för att »fördelningen av statens tryck samt kontrollen å de enskilda tryckeriföretagen ordnades på ett mera rationellt och praktiskt sätt än vad nu är fallet». Kammaren anser sig böra gå ett steg längre och uttala sig för åtgärder i »ändamål att åstadkomma, att statens tjänstemän hädanefter komme att taga all vederbörlig hänsyn till statsverkets intresse av att kostnaden för statens tryck i möjligaste mån inskränktes».

I vad mån fog finnes för ett sådant uttalande från de enskilda boktryckeriernas sida, kan utskottet givetvis ej bedöma, men uttalandet synes i allt fall ytterligare stärka kravet på en utredning av ifrågasvarande angelägenhet.

Då redan nu föreligger en viss erfarenhet på detta område genom den tryckeriexpedition, som för riksdagens räkning är upprättad, har det syntts lämpligt att inhämta något om det resultat som därstädes vunnits. På begäran har också tryckeriexpeditionens föreståndare J. P. Velander avgivit ett yttrande, vilket som bilaga 2 fogats till detta utlåtande.

Av yttrandet framgår bl. a. att tryckningskostnaderna för de utskottsutlåtanden som åren 1913—16 tryckts utan förmedling av tryckeriexpeditionen, med 75 % överstiga dem som uppstått för de utlåtanden, vilka tryckts genom förmedling av nämnda expedition. Ehuru andra omständigheter kunnat inverka på den betydande kostnadsskillnaden, torde man dock kunna säga, att de meddelade siffrorna giva ett gott stöd för påståendet, att *en väsentlig besparing i statens tryckningskostnader bör kunna vinnas genom inrättandet av en statens tryckeriexpedition*. Emellertid synes ett villkor för ett gott resultat vara att nämnda expedition beklädes med viss befogenhet, exempelvis i fråga om tryckets fördelning å olika tryckerier för att förhindra det högst betydligt fördyrande natt- och söndagsarbetet, vilket under nuvarande förhållanden ofta nödvändiggöres genom att ett och samma tryckeri överhopas med tryckalster från olika håll; vidare kan ifrågasättas att expeditionen även får avgörande inflytande, huruvida tryckning av vissa alster bör ske i landsorten, där tarifferna i regel äro lägre än i huvudstaden, samt beträffande format, uppställning, m. m., då även härigenom en besparing kan åstadkommas. Framförallt gäller detta *kommittétrycket*, vilket ofta torde verkställas utan sakkunnig ledning och utan effektiv kontroll, varigenom kostnaderna onödigtvis bringas i höjden. Om vidare expeditionen bemyndigades att själv eller genom någon annan myndighet *upphandla papper* — såsom sker i fråga

om riksdagstrycket — och bestämma papperssorter för olika slags tryckalster, torde en ytterligare besparing kunna ske.

Det är emellertid givet att om hela denna stora och ansvarsfulla uppgift, som sålunda skulle tilläggas statens tryckeriexpedition, inskränktes till den åtgärd som telegrafstyrelsen, såsom ovan antyddes, på sin tid föreslog, nämligen att till vederbörande ämbetsverks förfogande ställdes en enda sakkunnig person i och för lämnande av råd och upplysningar, skulle den ekonomiska vinsten icke på långt när kunna bli så stor, som om statens tryck ordnades genom en tryckeriexpedition med ovan antydd befogenhet.

Då den utredning, utskottet sökt åstadkomma i denna fråga, synes peka hän på lämpligheten av att dels specialtryckerier för vissa ämbetsverk inrättas, dels att en statens tryckeriexpedition kommer till stånd, har utskottet velat förorda, att en utredning i detta syfte åvägabringas. Då emellertid även andra utvägar — än de nu antydda — att nå det uppställda önskemålet torde kunna finnas, bör utredningen ej ovillkorligen begränsas till desamma, utan eventuellt kunna utsträckas till övriga åtgärder, som befinnas ägnade att främja samma mål.

Utskottet får sålunda hemställa,

att första kammaren måtte för sin del besluta, att riksdagen ville anhålla, det Kungl. Maj:t täcktes låta verkställa utredning om i vad mån kostnaderna för statens tryck må kunna nedbringas genom inrättande av en statens tryckeriexpedition och specialtryckerier för vissa statens ämbetsverk eller genom vidtagande av andra anordningar, samt för riksdagen framlägga de förslag, vartill en sådan utredning kan föranleda.

samt av herr *Ström*, som yrkat, att utskottet måtte hemställa,

att första kammaren ville biträda andra kammarens i ärendet fattade beslut.

*Bilaga 1.*

Till riksdagens första kammarens tillfälliga utskott nr 2.

Uti en vid innevarande riksdag inom andra kammaren väckt motion, nr 141, hava herr J. A. Ingvarson med flera hemställt, att riksdagen ville i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla, det Kungl. Maj:t snarast måtte låta verkställa utredning rörande nedbringande av statens tryckningskostnader, i främsta rummet genom inrättande av ett statens eget tryckeri för utförande av i första hand statens eget tryck, samt för riksdagen framlägga de förslag, vartill utredningen kan giva anledning.

Enligt vad upplyst blivit, har ifrågavarande motion blivit till utskottet hänvisad.

Boktryckarekammaren, Svenska Boktryckareföreningens Affärssektion, som har till uppgift att genom sammanslutning av svenska tryckerifirmors affärsledare tillvarata och främja boktryckerinäringens ekonomiska intressen, får i anledning av förenämnda motion vördsamt anföra följande:

Till stöd för sin ifrågavarande hemställan hava motionärerna åberopat motiveringen till en av dem vid 1914 års första lagtima riksdag i samma ämne väckt motion, nr 277 i andra kammaren. I sistnämnda motion framhölls i främsta rummet dels, att de två väsentligaste anledningarna till de höga kostnaderna för statens tryck stode att finna ej mindre i brist på planmässighet vid beställningarna av tryck för statens många olika verk samt vid fördelningen därav på en stor mängd enskilda tryckerier än även i svårighet att kontrollera ifrågavarande kostnader, dels ock att inrättandet av ett statens eget tryckeri vore det enda effektiva medlet för avhjälpandet av nämnda brister.

Boktryckarekammaren vill visserligen icke förneka vare sig påståendet att brister möjligen i vissa avseenden förefinnas med avseende å det sätt, varpå arbetet med statens tryck för närvarande är ordnat, eller önskvärheten av att samma brister avhjälpas. Men kammaren hyser den bestämda uppfattningen att ifrågavarande önskemål icke står att vinna på den väg motionärerna föreslagit eller genom inrättandet av ett statens eget tryckeri, varigenom kostnaderna för statens tryck i stället säkerligen skulle i avsevärd grad fördyras. Förevarande syfte torde fastmera på ett både enklare och säkrare sätt ernås därigenom att fördelningen av statens tryck samt kontrollen å de enskilda tryckeriföretagen ordnades på ett mera rationellt och praktiskt sätt än vad nu är fallet, samt att åtgärder vidtoges i ändamål att åstadkomma att statens tjänstemän hädanefter komme att taga all vederbörlig hänsyn till statsverkets intresse av att kostnaderna för statens tryck i möjligaste mån inskränktes.

Motionärerna åberopa vidare motiveringen till en av dem vid 1915 års riksdag väckt motion, nr 162 i Andra kammaren. I denna motion hava motionärerna gjort gällande, att behovet av tryck, icke minst sådant som kan utföras vid vilken tid på året som helst, för statens olika verk liksom för de övriga samhällsorganisationerna, numera vore så stort, att ett statstryckeri skulle komma att få fullt upp att göra även under tiden mellan riksdagarna.

Det synes kammaren i hög grad osannolikt, att de av motionärerna sålunda berörda svårigheterna verkligen, såsom motionärerna förmoda, på ett tillfredsställande sätt skulle kunna vinna sin lösning. Å ena sidan är mängden av det riksdagstryck, som skall utföras samtidigt med annat statens tryck, så avsevärd, samt kraven på snabbhet vid utförandet av riksdagstrycket så stora att ett statstryckeri, för att kunna motsvara alla nutidens berättigade krav på ett företag av förevarande art, måste komma att bliva av högst betydande omfattning och kräva en dyrbar administration, i synnerhet som man måste förutsätta att ett statstryckeri skulle komma att omfatta, förutom boktryckeri, jämväl litografi, stereotypi, fotografi, kemigrafi, koppartryckeri, gravyranstalt och bokbinderi m. m. Å andra sidan pågå ju riksdagarna under en jämförelsevis kort tid av året. Visserligen skulle, på sätt motionärerna påpekat, ett statstryckeri icke heller under övriga delar av året komma att sakna arbete. Men därmed är icke sagt, att statstryckeriet under hela året skulle komma att äga tillgång till arbete i ens tillnärmelsevis erforderlig mängd.

Motionärerna hava slutligen såsom sin åsikt uttalat, att den föreslagna reformen skulle lända till avsevärd ekonomisk fördel för staten.

Huvudintresset synes ur viss synpunkt knyta sig till den av motionärerna sålunda uppkastade frågan: Skall den ifrågasatta åtgärden medföra vinst för statsverket eller icke? Motionärerna hava besvarat denna fråga jakande. Boktryckerikammaren anser sig äga goda, på sakkunskap och praktisk erfarenhet grundade skäl att besvara densamma nekande.

De pris, staten för närvarande betalar för sitt tryck, torde i själva verket vara avsevärt lägre än de kostnader, staten skulle åsamkas för samma tryck, för den händelse att detsamma skulle komma att utföras på ett statens eget tryckeri. Å ena sidan är konkurrensen inom boktryckeriyrket så stark, att säkra garantier torde förefinnas för att de särskilda boktryckerifirmorna icke av staten betinga sig oskäligen priser. Å andra sidan torde många, av erfarenheten bestyrkta skäl tala för att ledningen av ett statstryckeri icke skulle kunna i samma grad utveckla den driftighet och affärsmässighet, som känneteckna enskilda yrkesidkares verksamhet och som äro så särskilt nödvändiga för en ekonomisk drift av ett tryckeriföretag. Det personliga intresset i förening med den ofta kännbara kampen för tillvaron framtvunga hos den enskilda näringsidkaren egenskaper, vilka äro viktiga förutsättningar för ekonomisk framgång på industriens fält, men vilka icke kunna göra sig gällande inom ett av staten administrerat tryckeriföretag, stående utanför all konkurrens.

Med säkerhet torde man ock kunna förutsäga, att de anspråk, som efter hand komme att ställas på ett statstryckeri såsom landets främsta och ekonomiskt mest oberoende officin, skulle komma att kräva betydande offer. Och

utan tvivel skulle man ställa anspråk på statstryckeriet, att det skulle vara det ledande inom yrket, verka för höjandet av konstnärlighet och smak samt pröva vad nytt som bjödes i maskiner och metoder. För sådana yrkesintressen offras det inom en del av utlandets statstryckerier betydande belopp, och med kännedom om svenska anspråk måste man antaga, att ett svenskt statstryckeri skulle få att fylla proportionsvis vida högre anspråk i sådant hänseende.

I detta sammanhang må framhållas, att erfarenheterna från utlandet på ett otvetydigt sätt jävat motionärernas ifrågavarande uppfattning. I de länder, i vilka statstryckerier verkligen kommit till stånd, såsom i Tyskland och Österrike-Ungern, har man med kraft hävdadt nyss omförmälda uppfattning om en statstryckeriets ledande och offrande ställning inom yrket. I andra länder åter, såsom Schweiz, Danmark och Norge, i vilka man åsyftat att genom inrättandet av ett statstryckeri vinna ekonomisk fördel för staten och i vilka förhållandena äro mera att jämföra med våra egna, har en utredning i ämnet givit till resultat, att frågan fått förfalla.

Kammaren vill i detta fall icke särskilt betona, hurusom det ifrågasatta företaget skulle åstadkomma, att bland annat en betydande del av inventarierna å de enskilda tryckerier, som hittills utfört statens tryck, bleve för deras ägare värdelösa, samt att ett avsevärt antal yrkesutövare härigenom bragtes till ruin. Kammaren vill icke uppehålla sig vid den ur nationalekonomisk synpunkt viktiga frågan om lämpligheten därav att staten annat än såsom en yttersta nödfallsutväg utsträcker sin verksamhet till det rena affärlivets område. Men kammaren vill desto kraftigare betona, att ifrågavarande reform ur statens egen synpunkt, långt ifrån att vara till fördel, tvärtom skulle vara till direkt ekonomisk skada. Det är här icke fråga om en åtgärd, genom vilken enskildas intressen offras för ett större och mäktigare statsintresse, till gagn och välsignelse för folkets flertal. Jämte det att den nu ifrågasatta reformen skulle medföra ruin för många strävsamma yrkesidkare, skulle densamma lända till ökade kostnader för den stat, för vars skull enskildas intressen gäves till spillo.

Med stöd av vad sålunda anförts får kammaren vördsamt hemställa, att utskottet ville hemställa, att herr Ingvarsons m. fl. förevarande framställning icke måtte till någon riksdagens åtgärd föranleda.

Stockholm i mars 1917.

För Boktryckarekammaren  
Svenska Boktryckareföreningens Affärssektion.

*Erik Oldenburg.*

*Olof Hæggström.*



## Bilaga 2.

Till svar å frågorna rörande riksdagens tryckeriexpeditionens erfarenhet om gagnet av en dylik expedition för statens tryck i allmänhet får jag värdsamt meddela följande.

Sedan flera år tillbaka ha alla tryckerier samma pris i de med riksgäldskontoret uppgjorda kontrakten om riksdagstrycket. Något nedbringande av kostnaden genom entreprenad kan sålunda ej förekomma. Däremot förekomma nog de övriga av Eder ifrågasatta medlen för tryckningskostnaders nedbringande: *förenklad uppställning* i fråga om tabell- och kartbilagor (ej utskottsutlåtanden), *förhindrande av nattarbete* genom *försök* att anlita de olika 17 tryckerier, som ombesörja riksdagstryck, dels enligt deras leveransförmåga, dels så, att ej oskäligt mycket samtidigt hopas på ett tryckeri. För att något nämnvärt skall kunna i dessa avseenden vinnas är nödigt, att expeditionens mängd av tryckalster kan överskådas och med hänsyn till tillgängliga arbetskrafter, tryckeriernas såväl som expeditionens, fördelas så pass, att stockning undviks: detta skulle vara omöjligt, om det inflytande arbetsmaterialet tidtals hopades i långt större mängd, än vanligt. Om t. ex. en statstryckeriexpedition kunde någorlunda jämnt fördela statens tryck på tryckerier och årstider samt hade för detta ändamål tillräcklig personal, skulle tillflödet av allt riksdagstrycket, som koncentreras på några månader och särskildt starkt på början (motionsfloden) och slutet av riksdagen (utlåtanden och skrivelser), ovillkorligen framkalla antingen en stockning eller ock anställande av en större personal än som för övriga delar av året behöfdes. Den särskilda inblick i och överblick av riksdagsarbetet, som kräves för riksdagstryckets ordnande, är ock något, som visserligen bör vara förenat med tryckeritekniska insikter, men ej kan ersättas av enbart sådana.\*) Ett huvudvillkor är att expeditionens föreståndare erhåller ett bemyndigande i fråga om arbetets ordnande och fördelning, vilket ej neutraliseras genom ämbetsverkens detaljfordringar, såsom i riksdagsarbetet till stort omfång sker genom utskottskansliernas order: att efterkomma *varje* önskan i fråga om snabbhet, nattarbete m. m. omöjliggör naturligtvis besparingar, där sådana kunde eljes vara möjliga, och inskränker expeditionens verksamhet till en utsändnings- och kostnadsgransknings-anstalt.

Vad angår frågan, om inköp av papper för statstryck kan med vinst förmedlas av en tryckeriexpedition, torde blott behöva upplysas, att allt inköp av papper för riksdagstrycket sker genom riksgäldskontoret, som inforrdar anbud och nog kan betinga sig lägsta möjliga pris. Detta papper användes undantagsvis även av kommittéer, men det vanliga är att en kommitté och särskildt dess ordförande anses bemyndigad att avtala om tryck och pappersleverans med något tryckeri som han känner eller som privatim rekommenderas åt honom. Naturligtvis bör ett fackmässigt ordnande av kommittétrycket med tillhörande beställningar och kostnads-kontroll kunna leda till besparingar.

Slutligen har med anledning av Eder fråga: »Har det förmärkts någon skillnad i tryckningskostnad, när riksdagsutskott *självständigt* (utan förmedling av

\* Övriga skäl mot en gemensam stats- och riksdags-tryckeriexpedition framhöllos av en statsutskottsledamot vid 1913 års riksdag och ledde till att då föreliggande förslag avstyrktes.

expeditionen) förhandlar om tryckning?» en utredning gjorts inom tryckeriexpeditionen med anlåtande av de fyra senaste riksdagarnas räkenskaper. Siffrorna finnas i nedanstående tabellariska översikt (ej kontrollräknad), men torde behöva suppleras genom följande inledande upplysningar:

Det är nästan endast *särskilda utskott*, som gå expeditionen förbi, vilket kan förklaras i viss mån genom deras i regel brådsnkande arbete och deras vid den vanliga utskottsgången ovana kanslipersonal samt *något* underlättas därav, att alla till utskottet hänskjutna framställningar plägat samlas å samma tryckeri, där den proposition, till vilken de anknyta sig, är tryckt. För övrigt har det huvudsakligen varit bevillningsutskottet, som gjort direkta beställningar och ofta för småsaker påkallat natt- och söndagsarbete med dubbel kostnad mot den normala. Sammanräknas nu utlåtandena från de särskilda utskott, som under 4 riksdagar gjort direkta beställningar hos vederbörande tryckeri, och uträknas medelpriset pr ark, så bör en jämförelse mellan detta och medelarkpriset för de utskott, som regelbundet anlita tryckeriexpeditionen (konstitutions-, stats-, banko-, lag- och jordbruksutskotten) och som omfatta huvudmassan av utlåtandetrycket, ge ett pålitligt indirekt svar på frågan, huru mycket som kan sparas genom fackmässig distribution — även med starkt begränsad bestämmandefrihet.

Översikt av utskottsutlåtandenas arktal och kostnad 1913—1916.

År	Konstitutionsutsk.		Statsutsk.		Bankoutsk.		Lagutsk.		Jordbruksutsk.	
	Ark	Kostnad	Ark	Kostnad	Ark	Kostnad	Ark	Kostnad	Ark	Kostnad
1913	54	5,030: 16	171 <sup>3</sup> / <sub>4</sub>	13,563: 95	62 <sup>1</sup> / <sub>4</sub>	4,331: 98	96	6,632: 95	114 <sup>3</sup> / <sub>4</sub>	6,542: 42
1914	47	3,249: 37	179	13,800: 09	77 <sup>1</sup> / <sub>4</sub>	5,096: 06	104 <sup>1</sup> / <sub>4</sub>	6,485: 04	158 <sup>1</sup> / <sub>4</sub>	10,248: 99
1915	19 <sup>1</sup> / <sub>2</sub>	1,536: 20	143	12,702: 58	89 <sup>1</sup> / <sub>4</sub>	6,255: 07	77	5,731: 50	88 <sup>1</sup> / <sub>2</sub>	7,601: 10
1916	35 <sup>1</sup> / <sub>4</sub>	2,444: 78	168 <sup>1</sup> / <sub>4</sub>	15,585: 17	94 <sup>3</sup> / <sub>4</sub>	6,761: 71	70 <sup>3</sup> / <sub>4</sub>	4,546: 18	73 <sup>3</sup> / <sub>4</sub>	5,813: 02
S:a	155 <sup>3</sup> / <sub>4</sub>	12,260: 51	662	55,651: 79	323 <sup>1</sup> / <sub>2</sub>	22,444: 82	348	23,395: 67	435 <sup>1</sup> / <sub>4</sub>	30,205: 53
Medeltal pr ark		78: 72		84: 07		69: 38		67: 23		69: 86

Arkpriset i medeltal för ovanstående 5 utskott under 4 år blir **74: 80**.

För de särskilda utskott, som åren 1913—1916 låtit sina kanslier sköta förbindelsen med vederbörande tryckerier, har kostnaden blivit

år 1913	16 <sup>3</sup> / <sub>4</sub> ark =	1,830: 69 =	109: 30 pr ark
(»Försvarsutskottet») år 1914	137 ark =	18,447: 30 =	134: 73 pr ark
(Särsk. utsk. nr 3) år 1914	16 <sup>1</sup> / <sub>4</sub> ark =	1,834: 12 =	112: 25 pr ark
år 1915	16 <sup>1</sup> / <sub>2</sub> ark =	1,711: 04 =	103: 78 pr ark
år 1916	20 <sup>1</sup> / <sub>2</sub> ark =	3,349: 86 =	163: 40 pr ark

Summa 207 ark = 27,173: 01 eller i medeltal för 5 utskott under 4 år **131: 27** pr ark, vilket är 175,5 % av ovanstående medeltal, alltså en fördyring med fullt 75 %.

Stockholm den 26 mars 1917.

För Riksdagens tryckeriexpedition

J. P. Velander.